

2. A tordatúri adattárban szép számmal találunk jel- és ragszilárdulásos (-é birtokjeles és -nál határozóragos) helyneveket, a körösladányiban ilyenek nincsenek. Az -é birtokjeles névtípus a nyelvterület keleti pereme felé jóval gyakoribb lehet, mint másutt (vö. HOFFMANN 1993: 85). Ezt igazolhatja vizsgált adattáram is. A birtokjel eleven helynévképző funkcióját bizonyítja, hogy nemcsak családnévhez kapcsolódik, hanem család+keresztnevhez is, sőt gúny- és ragadvány-, bece- és nemzetiségnevekhez is.

A -nál határozóragos formák magyar fejlemények ugyan, de kétnyelvű környezetben az idegen nyelv (román, szerb-horvát, német) hatása is feltételezhető (vö. BENKŐ 1947: 41, HOFFMANN 1993: 87).

Hivatkozott irodalom:

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzi nevei*. Budapest. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. szám.
- BÍRÓ FERENC 1999. *Körösladány helynevei*. Líceum Kiadó, Eger.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-típológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger. Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. szám.
- TIBÁD LEVENTE 1972. Tordatúr helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 315–27.
- TNy. I. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TNy. II/1. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

CS. NAGY LAJOS

CSALÁDNEVEK KÖRÖSTARCSA HELYNEVEIBEN¹

1. A magyar helynevek szerkezetüket tekintve leginkább egy vagy két funkcionális névrészből állnak. Lexikálisan e névrészi szerepeket közsavak, tulajdonnevek vagy egyéb szókapcsolatok töltik be. A tulajdonnevek a köznevekhez hasonlóan alkothatnak egyrészes helynevet, vagy bekerülhetnek a kétrészesek mindegyik tagjának a pozíciójába. Általánosan elmondható, hogy a különféle tulajdonnévfajták a helyfajtajelölésen (F) kívül minden egyéb szerepre alkalmasak. Előtagként és egyrészes névként leginkább a jelölt objektumoknak valamely sajátosságát (S) fejezik ki, alaptagként pedig elsősorban megnevezés a funkciójuk.

A tulajdonnévfajták közül személy-, hely- és intézménynevek egyedei épültek be Köröstarcsa helyneveibe, azoknak jelentős százalékába. A továbbiakban ezek közül csupán a személynevek helynévrészi jelentkezését választom vizsgálatom tárgyául, sőt még jobban szűkítve a téma körét, csak az egyik személynévtípus tagjainak, a pusztai családnéveknek a felhasználását tekintem át az adott településen. (Az adatokat a KALCSÓ

¹ A dolgozat az OTKA T 030 167. számú kutatási pályázatának a keretében készült.

GYULÁVAL végzett gyűjtésünk alapján összeállított, még kéziratban lévő adattárból válogattam ki.)

2. A helynevek tipológiáiban általában külön kategóriát képeznek a személynévi eredetű tagokból álló, a személynevekből származó, a névrészként személyneveket (is) tartalmazó helynevek. Az ilyen típusú helynevek szerkezetét vizsgálva az derül ki, hogy némelyek a pusztai személynévvel mutatnak egyezést, más tagjaikat pedig személynév és köznévi elem(ek) együttese alkotja.

A személynevek földrajzi nevekbe való kerülésének az alapja az esetek döntő többségében a valóságos birtoklás, használat, a megnevezett helyhez fűződő szoros kapcsolat (S), s ilyenkor a beszélőközösség a tulajdonos(ok), a használó(k) stb. személynévvel egyedíti az adott földrajzi objektumokat, vagy így különbözteti meg egyiket a másiktól; más helynevekbe viszont csupán konvencionálisan vagy emlékeztető funkciójuk (N) miatt kerülnek be személynevek. A helynevek alkotásában közvetlenül kétféle módon vesznek részt: metonimikus névátvitellel önmagukban válnak egyrészes helynévvé (vö. HEGEDŰS 1980: 15; HOFFMANN 1993: 70–2; INCZEFI 1970: 112–3; LŐRINCZE 1949: 15; SZABÓ T. 1940: 85), vagy szintagmatikus szerkezttel jelzői bővítményi részként (vö. HAJDÚ 1973b: 59–67; HEGEDŰS 1980: 17–8; HOFFMANN 1993: 70–2; INCZEFI 1970: 75–6; KÁZMÉR 1957: 66–7).

Az említett és más szakirodalmakból közismert tény, hogy a személynevek mind-egyik fajtája és többféle kombinációja alkalmas volt különféle típusú helynevek megformálására. Az egyes magyar vidékeken a névalkotásbeli jelentőségüket mutatja a részvétellükkel létrejött helynevek magas száma és aránya (például a szomszédos Körösladányban 1228 helynévben fordul elő személynév, s ez a tulajdonnévi eredetű névrészeknek a 48,98%-a; a személynévi előzményű névrészek száma 1233, s ez a tulajdonnéviéknak a 48,39%-a; vö. BÍRÓ 2002: 139–146).

3. A családnevek önállóan az említett két fő funkcióban (S vagy N) és kétféle helyzetben fordulnak elő: vagy egyrészes névként, vagy a kétrészesek bővítményi részeként. Köröstarcsán összesen 296 helynév megformálásában vettek részt.

a) A személynevek közül a családnevek alkothattak önmagukban (20, minden esetben birtoklásra utaló, sajátosság funkciójú) egyrészes határ- (dűlő- és szántóföld)neveket (18): *Áchim, Bacsó, Bernát, Budai, Gulyás, Kelemen, Lestyán, Nyitrai, Ombodi, Petneházi, Puskás, Sitt, Szegedi, Szilágyi, Szőlősi, Sztahó, Vámos, Vida*; valamint tanya- neveket (2): *Seresék, Szászék*.

Mindezekon kívül a körösladányiakhoz hasonlóan (vö. BÍRÓ 2002: 140) építmény-, elsősorban lakóháznevek formálásában vettek részt a pusztai családnevek, szintén birtoklásra, illetve használatra mutatva. Valójában Köröstarcsán is az a helyzet, hogy ahány kis mikroközösség létezik a faluban, annyiféle ilyen típusú kis névállománnyal számolhatunk, az objektumismeretük kiterjedtsége és mértéke szerint, másként tekintve tulajdonképpen majdnem minden lakóépületnek van efféle szerkesztésű neve is. (E kérdés bővebb kifejtését l. BÍRÓ 2002: 140–4. Mindezek miatt az efféle neveknek a teljes körű összegyűjtését meg sem kíséreltük.) Különösen elterjedtek az *-ék* morfémával kiegészült családnevek az ilyen névszerkezetekben, például: *Fülöpék, Gálék, Győriék, Makaiék, Szilágyiék; Konyeckiné* stb.

b) Kétrészes (S + F, N + F funkcionális szerkezetű) helynevek előtagjaként az egyik leggyakoribb szófaji kategória a pusztai családnév. Sok esetben ugyanazon objektum szinonim neveinek egyike a családnév + földrajzi köznévi szerkezetű forma. Legel-

terjedtebb funkciója a birtoklás/birtokos, használat/használó jelzése, a belterületi nevek között az emlékeztető is. Összesen 276 köröstarcsai helynévnek családnév az előtagja, helynévfajtként a következő módon.

Az előbbi szemantikai tartalom víznevekben ritkább (2): *Doksa-kút, Sós-kút*.

Víz környéki helyek birtoklásának a fontosságát jelzi, hogy azok neveiben lényegesen sűrűbben (9) fordul elő valamely családnév. Megtalálható zugok neveiben (6): *Bak-zug, Biristyó-zug, ?László-zug, Simai-zug, Vámos-zug* (egy névben az alaptagon birtokos személyjel jelöli a viszonyt:) *Pap zugja*; egyebekben (3): *Fábri-gát, Korda-gát, Simai-hát*.

Domborzati helyek tulajdonlását kevesebb családnévi előzményű névrész (3) őrzi a *domb, halom* utótagok mellett (3): *Budai-domb, Doksa-domb, ?Vítális-halom*.

A megművelt határ különböző részeinek a birtoklása, huzamos ideig való használata, az ott lakás mint motiváló tényező a nevek tömegében a pusztai családnévet juttatta előtagi helyzetbe (36). Különösen elterjedtek ezek a szántóföldek neveiben, a jelöletlen *dűlő* utótag előtt (26): *Áchim-dűlő, Bacsó-dűlő, Bernát-dűlő, Bíró-dűlő, Budai-dűlő, Dékány-dűlő, Fülöp-dűlő, Gulyás-dűlő, Juhász-dűlő, Kelemen-dűlő, Kopányi-dűlő, Kozma-dűlő, Lestyán-dűlő, Makai-dűlő, Merc-dűlő, Nyitrai dűlő, Ombodi-dűlő, Palotás-dűlő, Petneházi-dűlő, Puskás-dűlő, Szegedi-dűlő, Szilágyi-dűlő, Szőlősi-dűlő, Sztahó-dűlő, Vámos-dűlő, Vida-dűlő*; a ráta utótaggal (1): *Szegedi-féle-ráta*; a *szőlőskert*-tel (1, a *-féle* képzőszerű elemmel kiegészülve): *Hegedűs-féle-szőlőskert*; az *erdő*-vel (1): *Szilasi-erdő*; a *föld*-del (4): *Dékány-föld, Juhász-föld, Lestyán-föld, Szegedi-féle-föld*. Némely határnevekben a birtoklás/birtokos jelzésére *-ék* morfémaival kiegészülve kerültek be családnevek előtagként, s ezekben az esetekben a birtokos jelzős szintagmák alaptagját is jelölik birtokos személyjellel (3): *Juhászék dűlője, Martiék dűlőjük, Puskásék dűlőjük*.

Az utcanevekben a családnévi előtag – az emlékeztető funkciójakkal összevetve – ritkán utal a birtoklásra vagy az egykori ott lakásra (2). Ilyenek a *Szabó utca, Veér utca*. Viszont e helynévfajtkában az emlékeztető funkció nyelvi megjelenítése a mindennapi helyi kommunikációban leginkább a pusztai családnévvvel történik (32). Az *utca* utótag mellett (28): *Ady utca, Arany utca, Bajcsy-Zsilinszky utca, Bercsényi utca, Bethlen utca, Bocskai utca, Damjanich utca, Deák utca, Dózsa utca, Hunyadi utca, Irányi utca, Jókai utca, Kossuth utca, Martinovics utca, Petőfi utca, Rónai utca, Szabolcska utca, Táncsics utca, Thököly utca, Wekerle utca, Wesselényi utca, Zrínyi utca*; sőt idegen családnevek is: *Dimitrov utca, Kálvin utca, Lenin tér, Malinovszkij utca, Puskin utca, Vorosilov utca*; az *út* alaprészszel (3): *Rónai út, Széchenyi út, — Puskin út*; a *tér*-rel (1): *Kossuth tér*.

A tanyanevek soktagú csoportjában (136) a birtoklás kifejezésének egyik lehetséges és igen gyakori eszközéül szolgál a pusztai családnév a jelöletlen birtokos jelzős, kétrészes nevek előtagjaként a *tanya* alaptaggal társulva (124), pl. *Áchim-tanya, Adamik-tanya, Bacsó-tanya, Bagi-tanya, Bak-tanya, Bartalus-tanya, Bende-tanya, Berecki-tanya, Birinyi-tanya, Bíró-tanya, Boros-tanya, Briüher-tanya, Budai-tanya* stb. A birtoklás múltra vonatkoztatása a közbeékel *-féle* képzőszerű elemmel történt (2): *Krucsó-féle-tanya, Kuruc-féle-tanya*. Hasonló funkcióban a *major* alaprész előtt (6): *Blankenstein-major, Fehérváry-major, Pfeiffer-major, Puskás-major, Schwartz-major, Wolfinger-major*. Jellemző egyébként, hogy a pusztai családnév után jelölt alaptag nem áll a tanya-nevekben; képzett, jelezett formája után pedig elvéve igen (4): *Baloghné tanyája, Fazekasék tanyája, Konyeckiné tanyája, Tibiék tanyája*.

A legtöbb építménynév-fajtában megjelenik a birtoklás, használat stb. funkciójában (56) a családnév.

A lakóházak nevében (7) a ház utótaggal (3): *Puskás-ház*, (a *-féle* képzőszerű elemmel is) *Gyaraki-féle-ház*, *Kulcsárné-féle-ház*; a *kastély* alaprészsel (1): *Petneházi-kastély*; egyéb köznévvvel (3): *Garzó-gátőrház*, *Sitt-gátőrház*, *Sitt-őrház*.

A kereskedelmi egységek neveiben (14) a birtokos vagy az ott dolgozó családneve járulhatott jelöletlenül alaprészhez (12): *Budai-bolt*, *Grósz-bolt*, *Henzel-bolt*, *Palotás-bolt*, *Seprenyi-bolt*, *Steinkó-bolt*, *Szathmári-bolt*, *Valki-bolt*, *Zolnai-bolt*; *Gyaraki-féle bolt*, *Valki-féle bolt*, *Weisz-féle bolt*; vagy birtokos személyjeleshez is (2): *Sántáék boltja*, *Szakál boltja*.

A vendéglátóhelyek épületeinek az ide tartozó neveiben hasonlóképpen, de kivétel nélkül mindig jelöletlenül alaptaggal (11): *Gyaraki-kocsmá*, *Hajdú-kocsmá*, *Makai-kocsmá*, *Puskás-kocsmá*, *Sánta-kocsmá*, *Szentesi-kocsmá*, *Vájsz-kocsmá*, *Weiszné-kocsmá*; *Gyaraki-féle kocsmá*, *Sánta-féle kocsmá*, *Vida-féle kocsmá*.

A gazdasági célú építmények közül a közelmúltban még a falu életében fontos szerepet betöltő egyik objektumnak a nevében maradt fenn birtokost jelölő családnév (1): *Csípes-malom*.

A külterület földútjainak a neveiben (22) általánosan elterjedtek a családnévi előtagok: *Áchim dűlő*, *Bacsó dűlő*, *Bernát dűlő*, *Bíró dűlő*, *Budai dűlő*, *Dékány dűlő*, *Fülöp dűlő*, *Gulyás dűlő*, *Kelemen dűlő*, *Kopányi dűlő*, *Kozma dűlő*, *Makai dűlő*, *Nyitrai dűlő*, *Ombodi dűlő*, *Petneházi dűlő*, *Puskás dűlő*, *Szegedi dűlő*, *Szilágyi dűlő*, *Szőlősi dűlő*, *Sztahó dűlő*, *Vámos dűlő*, *Vida dűlő*.

Más, kisebb építmények közül csupán egy őriz ott lakásra utaló családnévet: *Vida híd*.

4. A köröstarcsai, családneveket névrészként tartalmazó helyneveket áttekintve megállapíthatjuk, hogy a község teljes névanyagában semmiképpen nem mellékes jelentőségű ezeknek a csoportja. A Köröstarcsához hasonló természeti adottságú településeken feltételezhető is a személynevek, s azokon belül a családnevek nagy számú jelenléte a helynevekben, mivel általuk a különféle objektumok (a föld, az építmények) birtoklásának, használatának a jelzése egyértelműen megvalósítható. Márpedig ezeknek a funkcióknak a helynevekben való megjelenítése különös jelentőséggel bírt a Köröstarcsához hasonló vidékeken, hiszen így tudták a beszélőközösség által legjobban ismert tényezőhöz, magához a tulajdonos emberhez kötni az egyes azonosítani kívánt környezeti képződményeket, tárgyakat, s ezzel a saját térbeli eligazodásukat, tájékozódásukat nagy mértékben megkönnyítették, egyszerűsítették.

Az áttekintésből az is kiderült, hogy a családnevek döntően a kétrészes, S + F vagy N + F funkcionális szerkezetű helynevek alkotásában játszottak jelentős szerepet, azokban előtagi, vagyis bővítményi részként állva. A helynévfajta szerint tekintve pedig az tűnik ki, hogy (elsősorban a tanyák sokasága miatt) az efféle típusú szerkezet kimagaslóan jellemzi a kisebb települések (tanyák, majorok) neveit, igen jelentős alcsoportot képez az építmény-, a határ- és az utcanevek kategóriáiban. Elenyésző viszont a pusztai családnevek előfordulása a víz-, vízkörnyéki és a domborzati nevekben.

Hivatkozott irodalom:

BALOGH LÁSZLÓ 1970. A földrajzi nevek struktúrája. *Nyelvtudományi Közlemények* 72. sz. 95–124.

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmunte földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. sz. Budapest.
- BÍRÓ FERENC 1989. Személynevek Körösladány földrajzi neveiben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series* Tom XIX/II. 31–42.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-típológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973a. A Vásárhelyi-puszta földrajzi nevei. In: *Nyelvtudományi vándorgyűlés*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133. sz. 27–36.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973b. Az alföldi tanyák névtípusai. In: *Adalékok a magyar nyelv életrajzához*. ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok 14. sz. 59–67.
- HEGEDŰS ATTILA 1980. Tanyanévvizsgálat Bács-Kiskun megyében. *Névtani Értesítő* 3: 14–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. sz. Budapest.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. Debrecen.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. sz. Budapest.
- KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Bp.
- KISS LAJOS 1995. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. sz. Budapest.
- LŐRINCZE LAJOS 1947/1967. Földrajzineveink élete. *Magyar Nyelvjárások* 13: 3–27.
- MEZŐ ANDRÁS 1970. A mesterséges földrajzi nevek motivációja. *Magyar Nyelvjárások* 16: 55–70.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnevadás*. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. Magyar Névtani Dolgozatok 12. sz. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. *Magyar Néprajz* 2: 81–123.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- VÖRÖS OTTÓ 1980. Az őrségi földrajzi nevek típusai. *A Szombathelyi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* II. Szombathely. 101–22.

BÍRÓ FERENC

HAGYOMÁNYÓRZÉS VESZPRÉM FÖLDRAJZI NEVEIBEN

Egy-két évvel ezelőtt látott napvilágot a Veszprémi járás földrajzi nevei című impozáns kiadvány, benne a megyeszékhely helyneveivel. Amikor – ismertetést írván róla – átnéztem e kötet anyagát, föltűnt, hogy Veszprém városának bel- és külterületi neveihez nemcsak igen régi, hanem viszonylag sok néprajzi, történeti hagyomány fűződik. Ez adta az ötletet ahhoz, hogy a szóban forgó névgyűjtemény tudományos irányítóját és egyik szerkesztőjét, ÖRDÖG FERENCET 70. születésnapja alkalmából a Veszprém földrajzi neveihez kapcsolódó írással köszöntsem. Az ünnepelt neve, szerkesztői és közlétevéi tevékenysége azonban, amint az közismert, nemcsak e járás helyneveinek összegyűjtésével és megjelentetésével forrt össze, hanem Veszprém megye mindegyik járása és más